

ФУНКЦІОНУВАННЯ СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКИХ ДИФТОНГІВ НА ПРИКЛАДІ ТВОРУ «ХРОНІКА ІМПЕРАТОРІВ» («DER KAISERCHRONIK»)

Глущенко Олена Володимирівна,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри «Філологія»
Одеського національного морського університету
gluschenko2828@gmail.com
orcid.org/0000-0003-3317-5539

Стаття присвячена генезі дифтонгів та їх функціонуванню в межах слова середньовісньонімецького (свн.) періоду розвитку німецької мови.

Мета. Метою запропонованої статті є дослідження зародження, розвитку та функціонування дифтонгів на матеріалі свн. твору «Хроніка імператорів» («Der Kaiserchronik»).

Методи. Основним методом дослідження є *порівняльно-історичний*, що надав можливість простежити динаміку становлення і функціонування німецьких дифтонгів. Використання *ймовірнісно-статистичного* методу посприяло отриманню даних про частоту реалізації дифтонгів у проведеному експерименті. *Дескриптивний метод* використовувався для систематизації та класифікації дифтонгів, опису їхніх фонетичних та лексико-граматичних особливостей на даному етапі розвитку німецької мови.

Результати. Результати дослідження дозволили встановити основні функції дифтонгів і показали пряму кореляцію між часом зародження дифтонгів та частотою їхньої реалізації в тексті. З граматичного ракурсу свн. дифтонги були угруповані за принципом чергування в кореневих морфемах, виконуючи при цьому граматичну функцію цих слів, що уможливило виділити групу «аблаутних дифтонгів»; з лексичного ракурсу свн. дифтонги були об'єднані в групу «змістовні дифтонги-омоніми». Виявлено також, що найбільша кількість свн. дифтонгів припадає на середину слова: анлаут – 35 л. о. (0,8%), інлаут – 390 л. о. (0,87%), аусллаут – 25 л. о. (0,5%), а свн. аусллаутні показники зменшуються, оскільки під час змін у граматичній структурі слів більш вагомим стає його інвентарна коренева морфема, де відбуваються основні фонетичні та граматичні процеси. Значне зменшення реалізації дифтонгів у кінці свн. слова є результатом постійного артикуляторного послаблення звуків, яке призводить до редукції голосних, а в деяких випадках – до повного їх зникнення або стягнення.

Висновки. Дифтонги були живими і специфічними мовними явищами ще у прагерманські часи. Свн. дифтонги були носіями значення, виконуючи при цьому фонетичні та граматичні функції. Проведене дослідження свідчить про наявність кореляції між часом зародження дифтонгів та їх реалізацією в мові (мовленні).

Ключові слова: аблаут, діахронія, діалект, кореляція, морфема, фонема.

FUNCTIONING OF MIDDLE HIGH-GERMAN DIPHTHONGS ON THE EXAMPLE OF THE WORK “IMPERIAL CHRONICLE” (“DER KAISERCHRONIK”)

Hlushchenko Olena Volodymyrivna,
Candidate of Philological Sciences,
Assistant Professor at the Department of Philology
Odessa National Maritime University
gluschenko2828@gmail.com
orcid.org/0000-0003-3317-5539

The article is devoted to the genesis of diphthongs and their functioning within the word of the Middle High German (MHG) period of German language development.

The **aim** of the given article is to study the origin, development and functioning of diphthongs on the material of MHG work “Imperial Chronicle” (“Der Kaiserchronik”).

Methods. The main method of research is *comparative-historical*, which enabled tracing the dynamics of the formation and functioning of German diphthongs. The use of the *probabilistic-statistical* method contributed to obtaining data on the frequency of diphthongs in the experiment. The *descriptive* method was used to systematize and classify diphthongs, to describe their phonetic and lexical-grammatical features at this stage of German language development.

Results. The results of the study allowed to establish the main functions of diphthongs and showed a direct correlation between the time of origin of diphthongs and the frequency of their implementation in the text. From the grammatical perspective MHG diphthongs were grouped on the principle of alternation in root morphemes, while performing the grammatical function of these word forms, which enabled distinguishing a group of “ablaut diphthongs”; from the lexical perspective MHG diphthongs were grouped into “meaningful homonymous diphthongs”. It was also found that the largest number of MHG diphthongs fall in the middle of the word: anlaut – 35 lexical units (0.8%), inlay – 390 lexical units (0.87%), auslaut – 25 lexical units (0.5%), and MHG auslaut indicators decrease, because during changes in the grammatical structure of words its inventory root morpheme becomes more significant, where the main phonetic and grammatical processes take place. Significant reduction in the implementation of diphthongs at the end of MHG words is the result of constant articulatory attenuation of sounds, which leads to the reduction of vowels, and in some cases to their complete disappearance or contraction.

Conclusions. Diphthongs were living and specific linguistic phenomena in prehistoric times. MHG diphthongs were carriers of meaning, while performing phonetic and grammatical functions. The study indicates the presence of a correlation between the time of origin of diphthongs and their implementation in language (speech).

Key words: ablaut, diachrony, dialect, correlation, morpheme, phoneme.

1. Вступ

Друга половина XX століття характеризувалася величезним інтересом учених-лінгвістів до вивчення динаміки розвитку мовних одиниць взагалі і питань діакронії зокрема. Вивчення історичних змін мови допомагає не тільки визначити внутрішню послідовність еволюції системи мови, в тому числі його вокалізму, досліджувати тенденції конфігурації, а і встановити закономірності та причини цих змін.

Аналіз мови на різних етапах її розвитку дає можливість краще зрозуміти її систему на сучасному етапі. Дослідження в діакронії – це особливий спосіб, який полягає у вивченні «історичної послідовності розвитку окремих мовних явищ та розвитку системи в цілому» (Розенталь, 1972: 97). Історичний аналіз дає ключ до розуміння того, чому дана мова побудована саме так, а не інакше. Декілька поколінь учених-компаративістів реконструювали фонологічну систему мови-основи. Хоча ця система, як вважає В.В. Левицький, постійно переглядається і в сучасному мовознавстві також (Левицький, 2008: 171). Будагов вважає, що «в самій синхронії нібито присутня діакронія, кожний попередній синхронний стан мов зумовлений попереднім синхронним станом» (Будагов, 1974: 29).

Дослідження В.Г. Таранця, В.М. Жирмунського, В.В. Левицького, В. Шмідта, С. Зондереггера та ін. є вагомим внеском у галузь порівняльно-історичного мовознавства і в реконструкції динаміки зміни мовних одиниць, зокрема фонетичних і фонологічних, а також у визначенні особливостей їх розвитку.

З огляду на праці провідних учених метою статті є дослідження генези, розвитку та функціонування дифтонгів на матеріалі середньовісньонімецького (далі – свн.) твору «Хроніка імператорів» («*Die Kaiserchronik*»).

2. Середньовісньонімецький період

Середньовісньонімецький період відображає історичну сходинку розвитку німецької мови, яка істотно відрізняється як від свого попереднього (давньовісньонімецького (далі – дvn.)), так і від наступного (ранньовісньонімецького) періодів. Коли говоримо про такі поняття, як давньовісньонімецька та середньовісньонімецька мови, то йдеться про діалекти з кожної окремо взятої епохи. Вона відображає мовно-історичні категорії. Йдеться не про гомогенну або взагалі стандартизовану мову (Верещ, 2011: 86). Стрімкі колонізаційні просування і військові експансії значно збільшили територію Німеччини у свн. періоді, що призвело до появи нових діалектальних груп. Таким чином, на даному історичному зрізі діалекти поділяються на три великі зони: південнонімецька (Oberdeutsch), середньонімецька (Mitteldeutsch) і нижньонімецька (Niederdeutsch).

Середньовісньонімецький період дуже багатий на писемні пам'ятки. Розширюється використання німецької мови в діловій сфері. Німецька мова стала вживатися в канцелярських документах, грамотах, торговельних і юридичних текстах на основі алеманського діалекту при імператорському дворі Гогенштауфенів. Крім того, свн. мовою засвідчені численні історичні хроніки (Лисейко, 2012: 186).

Таким чином, всі пам'ятки свн. періоду можна розділити на такі основні категорії: 1) поетичні твори (поетичні романи, любовна лірика, героїчний епос); 2) прозаїчні тексти (релігійна, юридична, ділова й історична література) (Левицький, 2007: 127).

Питання щодо складу голосних фонем свн. мови займало вчених ще на початку XIX століття, оскільки німецькій мові того часу, виходячи з первісних текстових пам'яток, притаманна не послідовна, а різномірною графічна система. Відсутність на письмі відмінностей довгий/короткий голосний, уникнення подвійних голосних, використання багатьох інваріантів однієї фонемі тощо значно заважає дослідникам відновити повну систему голосних фонем у свн. періоді, зокрема дифтонгів.

3. «Хроніка імператорів» («*Die Kaiserchronik*»)

Віршований твір «Хроніка імператорів» (XII ст.) створений на грані між хронікою і цікавим читанням на історичну тему з моралізаторським відтінком – елементами «князівського дзеркала». Вважається, що автором цього тексту міг бути клірик Конрад (*Pfaffe Konrad*) з Регенсбургу, близький до двору баварського герцога Генріха Гордого (з роду Вельфов), працюючий приблизно між 1140 і 1150 рр. Розповідь побудована по правліннях римських, франкських і германських імператорів, починаючи від Юлія Цезаря і закінчуючи Конрадом III; до Карла Великого ця послідовність правлень страждає лакунами і хронологічними невідповідностями. «Хроніка імператорів» була надзвичайно популярна і зберіглася в 40 списках XII–XVI ст. різних редакцій. Даний текст складається з різних легенд та фантастичних оповідань, всього 17 000 віршів.

4. Дослідження функціонування дифтонгів у тексті «Хроніка імператорів» («*Die Kaiserchronik*»)

У дослідженому тексті в 450 л. о. зустрілися 7 дифтонгів, дистрибуція яких у межах слова суттєво різнилась (табл. 1). Найбільш частотними виступають дифтонги в серединній позиції, що зумовлюється складною структурою слів. Найбільша кількість дифтонгів припадає на середину слова, оскільки під час змін у граматичній структурі слів більш вагомою стає його інвентарна коренева морфема, де відбуваються основні фонетичні та граматичні процеси. Тут проявляються дифтонги в різних морфемах слова, зокрема в корені та суфіксі (*buoch, frumichait*). Доволі рідше реалізуються дифтонги на початку та в кінці слова, тобто в передкореневій та флективній морфемах, напр.: *zuo, duo, niemen*. У префіксальній морфемі дифтонги зовсім відсутні.

У результаті проведеного аналізу виявлено, що частота вживання дифтонгу /uo/ становить більше третини по відношенню до інших досліджуваних фонетичних одиниць (*fuoren, genuoc, kuone, ubermuot*). Суттєво переважає реалізація цього дифтонгу в кореневій частині слова, передусім в іменниках, граматичних формах дієслів та прислівниках. Це свідчить про давнє походження відповідних словоформ у німецькій мові. Протилежний напрям зміни голосних виявлено лише одним випадком вживання дифтонгу /ou/ (*ouh*).

На другому місці після розглянутого двозвуку за частотою вживання в текстах знаходиться дифтонг /ai/ (*ainen, aim, arebait, haizent, laides*), семантичний спектр якого не відрізняється від функціонування вищерозглянутого

дифтонга. Необхідно звернути увагу на реалізацію в тексті фонетично спорідненого до зазначеного /ai/ дифтонгу /ei/, обидва з названих зустрілись в однаковій морфемі (суфіксальній) і не розрізнялися за змістом, напр.: *frumichait* та *gewoneheit*. Відсутність фонематичного протиставлення в реалізаціях мовленнєвих одиниць /ai/ та /ei/ свідчить про їхню мовну тотожність, що дозволяє нам визначити їх омонімічно спорідненими, тобто «змістовними дифтонгами-омонімами».

Що стосується характеристики дифтонгів /ei/ та /ie/, то було виявлено, що реалізація цих двозвуків за частотою їх вживання в текстах відмінна (пор. відповідно: 63 та 100 л. о.). Складові частини цих дифтонгів мають фонетично споріднені ознаки, але відмінність між ними, що почалася з кінця двн. періоду, продовжує відбуватися за значенням відповідних словоформ, напр.: *gehaizzen*, *haizent* та *hiez* (нвн. *geheißen* та *hieβ*). Ці дифтонги проявляють різні граматичні значення (аблаутні), які реалізовані в мові розглянутими словоформами. У цьому випадку дифтонги /ei/ та /ie/ є фонематично абсолютно різними і відмінними у своїй фонетичній формі, тому вони є, за нашою класифікацією, «аблаутними дифтонгами».

Аналогічно виглядає пара дифтонгів /ou/ та /uo/, частота яких суттєво відмінна (табл. 1), де з великою перевагою є вживання останнього. Якщо розглянути словоформи з реалізацією цього дифтонгу /uo/, напр.: *tuot*, *sluoc*, *fuor*, *duo*, то необхідно відмітити в цих змінах наявність впливу аблауту. Розглянуті дифтонги різняться фонематично та, як і попередні, належать до давнього прагерманського періоду зародження в цих словоформах. Ми відносимо їх також до групи «аблаутних дифтонгів».

Дослідження показало, що дифтонг заднього ряду /uo/, архаїчний дифтонг /ai/ та передньоязиковий /ie/ домінують серед інших. Як уже зазначалося, ці двозвуки реалізуються в досить давній германській лексиці й засвідчують звукові зміни, що мали місце в ході розвитку німецької мови в різних морфемах. Загалом вони покривають розглянутий текст на 91%.

Виявлено також, що в деяких поодиноких випадках у кінцевій слабкій позиції слова реалізуються на стику два довгих голосних звука, напр.: *Lâbiân*, *Galliâ*, *Jûliô*. Такого типу звуки не можуть утворювати складові частини німецького дифтонгу, де перший звук відносно напружений, а другий – артикуляторно слабкіший. Вважаємо, що сполука двох довгих голосних у зазначених запозиченнях є збігом двох самостійних голосних монофонем, що для німецької мови є рідким явищем і більш поширеним для інших мов.

Таблиця 1

Наявність та частота вживання середньовісньнімецьких дифтонгів у тексті «Хроніка імператорів» («Die Kaiserchronik») – баварський діалект)

№	Дифтонг	Початок слова (л. о.)	Середина слова (л. о.)	Кінець слова (л. о.)	Абсолютна частота
1	<i>uo</i>	-	155	5	160
2	<i>ai</i>	13	84	10	107
3	<i>ie</i>	12	78	10	100
4	<i>ei</i>	-	63	-	63
5	<i>ou</i>	10	-	-	10
6	<i>oi</i>	-	10	-	10
Абс. частота (л.о.)		35	390	25	450
Відн. частота (%)		0,8	0,87	0,5	1,00

5. Висновки

Аналіз вживання дифтонгів у розглянутому тексті показав, що перші позиції у варіаційному ряді займають дифтонги /uo/, /ai/, /ie/, зародження яких необхідно пов'язати з відповідними часовими пластами мови. Отримані результати переконливо показали пряму кореляцію частоти функціонування мовних одиниць з окремими періодами розвитку мови. Виходячи з аналізу зазначених дифтонгів, можна стверджувати, що найбільш архаїчним виступає двозвук /ai/, який сягає періоду існування іє. прамови; у зв'язку з цим відмічено зміни на рівні германського ареалу, що засвідчені аблаутом у дифтонгах /ie/ та /uo/.

Найчастотнішими у свн. мові, як і в двн., виступають дифтонги в серединній позиції – 390 л. о. (0,87%), що зумовлюється складною структурою слів. Функціонування дифтонгів у цій позиції проявляється в різних морфемах у слові, зокрема в корені як найбільш сильній артикуляційній позиції та суфіксі. Відносно однаково частоту реалізації проявляють досліджені двозвуки на початку – 35 л. о. (0,8%) та в кінці слова – 25 л. о. (0,5%). У цих позиціях дифтонги засвідчені, відповідно, в передкореневій та флективній морфемах.

Свн. дифтонги виступають як будівельний матеріал під час зародження слів і відіграють при цьому граматико-фонетичну функцію, що сприяє розрізненню передусім граматичного змісту, а також розпізнаванню фонетичних форм, виконуючи водночас конститутивну функцію.

Література:

1. Будагов Р.А. Человек и его язык. Москва, 1974. 250 с.
2. Вереш М.Т. Лексичні особливості німецької фахової мови теології у давньовісньнімецький та середньовісньнімецький періоди. *Сучасні дослідження з іноземної мови*. 2011. Вип. 9. С. 83–89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sdzif_2011_9_14 (дата звернення: 02.10.2020).

3. Левицький В.В. Історія німецької мови. Вінниця : Нова Книга, 2007. 216 с.
4. Левицький В.В. Основи германістики. Вінниця : Нова Книга, 2008. 528 с.
5. Лисейко Л.В. Писемні пам'ятки середньовісньонімецького періоду розвитку німецької мови. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського. Лінгвістичні науки*. 2012. № 14. С. 185–196. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpupu_2012_14_25 (дата звернення: 02.10.2020).
6. Розенталь Д.Э. Справочник лингвистических терминов. Москва : Просвещение, 1972. 495 с.

References:

1. Budahov, R. A. (1974). Chelovek y ego yazyk [Man and his language]. M. 250 p. [in Russian].
2. Veresh, M. T. (2011). Leksychni osoblyvosti nimetskoi fakhovoi movy teolohii u davnoverkhnonimetskyi ta serednoverkhnonimetskyi [Lexical features of the German professional language of theology in Old High German and Middle High German]. *Suchasni doslidzhennia z inozemnoi movy*. Vyp. 9. P. 83-89. URL http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sdzif_2011_9_14
3. Levytskyi, V. V. (2007). Istoriia nimetskoi movy [History of the German language]. Vinnytsia: Nova Knyha. 216 p. [in Ukrainian].
4. Levytskyi, V. V. (2008). Osnovy hermanistyky [Fundamentals of Germanistics]. Vinnytsia: Nova Knyha. 528 p. [in Ukrainian].
5. Lyseiko, L.V. (2012). Pysemni pamiatky serednoverkhnonimetskoho periodu rozvytku nimetskoi movy [The written texts of the Middle High German period]. *Naukovyi visnyk pivdenoukrainskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. K. D. Ushynskoho. Lnhvistychni nauky*. URL http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpupu_2012_14_25
6. Rozental, D. E. (1972). Spravochnyk lnhvystycheskykh termynov [Glossary of Linguistic Terms]. M.: Prosveshchenye. 495 S. [in Russian].

*Стаття надійшла до редакції 19.10.2020
The article was received 19 October 2020*